

DUES OROGÈNIES ¹

Onofre Rullan

Grup de Recerca sobre Sostenibilitat i Territori, Departament de Geografia, Universitat de les Illes Balears,
Ctra. Valldemossa km 7.5, 07122 Palma (Illes Balears)

Resum: S'analitza, comparativament, la producció de l'espai a Mallorca forjada per dues convulsions socioeconòmiques força transcendents. Per un costat el Big Bang del "paleocapitalisme" que s'inicia amb la definitiva derrota forana de les Germanies (1523) i, per l'altre, la irrupció del model econòmic vinculat al turisme i a l'activitat immobiliària que es desplega a l'illa a partir de la dècada del 1950. Es constaten els paral·lelismes i les diferències entre ambdues transformacions. Tot plegat, per aprofundir en el mecanisme de producció d'espai i plantejar-se com gestionar-lo per prioritzar l'interès general davant d'interessos privats i especulatius.

Paraules clau: *producció de l'espai, model econòmic, turisme, activitat immobiliària, Mallorca.*

Abstract: The production of space in Mallorca results from two seminal socio-economic convulsions. This paper analyzes both of them. Firstly the Germanies rebellion defeat (1523) that is understood as the Big Bang of 'paleocapitalism' at the Island; and secondly the emergence of the tourism and real estate economic model deployed in the island since 1950. Our analysis front both episodes and show parallelisms and differences between them. All in all, in order to deep in the mechanism of space production and envisage how to manage it in order to prioritize the general interest in front of private and speculative interests.

Keywords: *production of space, economic model, tourism, real state, Mallorca.*

Cuentan que en cierta ocasión comentaron a un filósofo el milagro del martirio de San Dionisio, el cual tras cortarle la cabeza el verdugo, anduvo cuarenta leguas. El filósofo, ante el público expectante, señaló: lo importante y maravilloso no es que anduviera tan larga distancia decapitado; lo verdaderamente importante fue que el santo pudo dar así el primer paso. El resto, en realidad, fue fácil.

J. M. Soriano (1997)

Introducció

Cal advertir al lector, per tal de no provocar falses expectatives, que aquest text no va de geologia, va de transformacions socioeconòmiques i territorials. S'usarà orogènesi en sentit metafòric —també per honorar l'homenejat en aquest volum— com a excusa per parlar de dos dels grans canvis que han afectat Mallorca tot produint nous espais. Per tant, es parlarà de producció d'espais atès que s'entén l'espai no només com a geometria, contenidor inert, escenari i llenç en blanc sobre el que la societat s'hi acobla. L'espai és, sobretot, un producte humà fruit de les relacions socials i econòmiques que s'hi han projectat i s'hi projecten.

Efectivament, l'espai no és quelcom aliè als humans que els vengui donat per endavant, l'espai és una producció humana. L'espai és relació social, gradient de preus, previsions i possibilitats urbanístiques, drets de propietat, plans d'expansió empresarials, topografies positives de riquesa i

---

¹ Versió ampliada de la conferència "L'empremta humana a l'entorn de la Ruta de Pedra en Sec" Pronunciada a Palma (19/11/2020) dins la Jornada Tècnica «La ruta de pedra en sec: una visió des de la ciència», organitzada pel Departament de Sostenibilitat i Medi Ambient del Consell de Mallorca [accessible a <https://www.youtube.com/watch?v=vPtU4YchceM>]. He d'agrair a Antoni A. Artigues la lectura del manuscrit d'aquest treball que ha estat clau per a perfilar correctament molts dels conceptes i idees que aquí s'exposen.

negatives de pobresa, emplaçaments amb valors simbòlics, pors i gaudis, indrets que generen atracció i d'altres que generen repulsió... Però tan important com entendre que l'espai és un producte, és adonar-se que les característiques que el defineixen són mutants i que aquests canvis es duen a terme a velocitat molt elevada en comparació, per exemple, amb els canvis que afecten al relleu o al clima. El que avui és desitjat -com la costa turística, les zones rurals o els closos antics de les ciutats- fa dos dies s'abandonava. Això passava quan la costa era improductiva i hi havia amenaces de pirates, el camp es deixava enrere per anar a les ciutats industrioses i els closos antics es degradaven mentre creixien els blocs de pisos amb ascensor dels eixamples. D'aquí que, des de l'obra seminal d'Henri LEFEBVRE (2013 [1974]), continuada per geògrafs com Harvey, Smith o Soja, es parli directament de producció de l'espai. En paraules d'un d'aquests continuadors de l'obra de Lefebvre, David Harvey: "La geografia no són muntanyes, rius i valls, sinó allò que els humans hi projectem"². Una projecció, podria matisar-se, força canviant en el temps.

Si des d'aquest enfocament es vol aproximar-se a la geohistòria de Mallorca, sens dubte hi destaquen dues grans convulsions que han produït diferents espais, dues grans orogènesis seguint amb la metàfora geològica, que han canviat radicalment les condicions de subsistència dels humans que han habitat i habiten a l'illa. Ben segur que no són les úniques, però no seria gens atrevit dir que són dues de les més destacades per tal d'explicar el que s'ha projectat i es projecta sobre les muntanyes, els torrents (ja que no tenim rius) i les valls de la Mallorca del darrer mig mil·lenni.

La primera gran convulsió (segles XV i XVI) feu que, lentament, pagesos i pageses esdevinguessin amos, missatges, jornalers i collidors; en definitiva, que passessin a ser llogaters i assalariats del camp. Aquesta fou la irrupció del que podria anomenar-se el "paleocapitalisme" agrari. La segona orogènia, activa des de la segona meitat del segle XX, ha suposat que aquells amos, missatges, jornalers i collidors passin a ser jardiners, cambres, picapedrers i *kellys*, per mor del darrer episodi del capitalisme a l'illa de Mallorca. És cert que, entre i entre, hi hagué una orogènia industrial que finalment seria eclipsada per l'orogènia turística i que l'acumulació industrial significà l'establiment de relacions socials que feren passar d'aquell "paleocapitalisme agrari" al capitalisme modern i que introduí la fonamental relació capital-treball assalariat. La fase industrial de l'economia mallorquina constituí un "bressol" d'acumulació que, amb el temps, havia de facilitar les inversions en espai econòmic turístic. Però, per raons d'extensió, s'haurà d'obviar aquest episodi tot i s'hagi de tenir ben present.

Tornant a la metàfora, cal recordar que les orogènies, tant les geològiques com les socioeconòmiques, no són fenòmens aïllats. Ans al contrari, sempre són manifestacions locals de processos d'abast més general. Si la tectònica de plaques explica les orogènies geològiques, és l'expansió geogràfica dels diferents modes i relacions de producció el que explica les orogènies socioeconòmiques. Mallorca, tot i ser una illa, ja fa segles que no resta aïllada.

De pagesos a amos, missatges, jornalers i collidors

Sovint és útil començar analitzant el resultat d'un procés per tal d'entendre'l. Com era l'espai resultat d'aquell ja llunyà paleocapitalisme? Per contestar aquesta pregunta serà útil viatjar fins al segle XVII i situar-se entre les dues grans convulsions que aquí es comenten. És aleshores quan Vicenç Mut formà un interessant mapa de Mallorca com a portada del segon volum de la *Historia de Mallorca* publicada el 1650³. Aquest mapa, orientat amb el SW a la part superior, juga amb la cita bíblica "*A fructu frumenti, vini et olei*" per diferenciar el Migjorn cerealista, el Pla vitícola i la Serra olivarera (ROSSELLÓ, 2013: 221).

² <https://www.lavanguardia.com/lacontra/20190620/463003105468/es-ridicul-que-sigui-milionari-pel-fet-de-tenir-un-pis.html>

³ Tot i que l'autoria de Mut ha generat algun dubte (ROSSELLÓ & BÄR, 2015: 20). Se'n pot veure una bona reproducció del mapa a https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f4/Vicen%C3%A7Mut_Mapa_Mallorca1650.jpg/735px-Vicen%C3%A7Mut_Mapa_Mallorca1650.jpg

Fou Vicenç M. Rosselló Verger qui se n'adonà que el mapa estava identificant i cartografiant la trilogia mediterrània descrita pels geògrafs francesos de principis del segle XX (ROSSELLÓ, 2013: 221) i revaloritzada pels dietistes de la segona meitat del XX. Si aquest mapa va ser el resultat, la resposta, quina havia estat la pregunta?, quin havia estat el procés que conduí a la producció d'aquest espai?

Què representen aquests productes que ja s'havien consolidat al segle XVII? Què vol dir que s'hagués produït un espai agrícola de vinya, cereals i olivars? Doncs l'emergència d'un paisatge agrari pensant amb el blat, un producte bàsic en la cultura alimentària cristiana i que era insuficient per a les necessitats interiors. Això obligava a recórrer a les importacions que es sufragaven amb endeutament i a les vendes d'oli a l'exterior i, en menor mesura, de vi. Tot plegat per contrapesar el dèficit comercial provocat per la carència de blat. Es tracta de tres productes que no es fan malbé a curt termini i, per tant, poden ser inserits dins xarxes comercials de llarg abast. A més a més, el gra, l'oli o el vi es poden fer servir com a renda en espècies en societats poc monetitzades com ja s'havia experimentat a l'antiguitat.

La trilogia mediterrània, per tant, cal convenir que deu el seu èxit a les possibilitats que ofereix per al comerç, més que per les seves qualitats nutricionals. Des de la seva consolidació, aquesta trilogia és completament inserida dins la cultura culinària mediterrània i, de forma directa o indirecta, ha seguit representada sobre les taules tradicionals mallorquines quan, amb independència dels plats que es servien, presidien la taula les olives i el setrill d'oli (serra de Tramuntana), el vi (Pla i Raiguer) i el cereal en forma de pa (Migjorn) (Fig. 1).

Fig. 1. La trilogia mediterrània representada sobre les taules tradicionals i el seu desplegament espacial (Fotografia: Onofre Rullan).

Com es produí aquest espai paleocapitalista d'olivars, vinyes i cereals? Quina fou la força impulsora de la primera de les dues grans transformacions? Què hi havia abans de la Muntanya olivarera, el Pla i Raiguer vitícola i el Migjorn cerealícola que mapificà Vicenç Mut? Doncs un espai molt més forestal, menys connectat amb l'exterior, molt centrat en l'autoconsum quan a producció agrària però que, a

partir dels segle XV i XVI, començà a trencar la seva relativa autarquia tot transformant els espais agraris cap a la producció de clara vocació comercial i exportadora. Com començà a erosionar-se aquella llunyana semiautarquia?

Per respondre aquesta pregunta ha de contextualitzar-se el final de la baixa edat mitjana, a les portes del que serà l'edat moderna, amb el renaixement i l'humanisme com a referents culturals i el mercantilisme com a referent econòmic. Ambdues novetats arribaren des de les ciutats-estat de la península itàlica, especialment de Gènova i Venècia. L'entrada a l'edat moderna suposa, entre d'altres, l'expansió del comerç de llarg abast des d'aquestes ciutats que, lentament, desplaçaran el feudalisme gràcies a l'expansió del capitalisme comercial (ARRIGHI, 1999: 107-134). Un comerç que, abans del descobriment sobtat i posterior conquesta d'Amèrica, des de la Mediterrània es dirigia cap a l'est, cap a la llunyana Àsia per la ruta de la Seda.

Aquest flux comercial en direcció est també seduí la corona d'Aragó que, després de les conquestes peninsulars i illenques, girà els seu interès cap a la Mediterrània oriental en el seu anhel de contactar i intercanviar amb les economies asiàtiques que oferien productes amb tant de valor afegit com la seda o les espècies. Però mantenir una xarxa comercial tan extensa té un preu: s'ha de custodiar militarment l'intercanvi comercial i això s'ha de pagar d'alguna forma; bé amb préstecs de la primitiva banca, o bé amb impostos i confiscacions als productors, en aquells moments pagesos i menestrals. La fallida de la banca barcelonesa de finals dels segle XIV (ARRIGHI, 1999: 144), provocada en gran mesura per la insolvència de la corona per fer front a les despeses militars del seu desplegament mediterrani, abocà la monarquia a la pressió fiscal per tal de poder mantenir i fer front als costos de protecció de la seva xarxa comercial mediterrània.

En aquest sentit, les guerres entre Palma i la part forana de Mallorca (MORRO, 2020) són l'expressió del rebuig a l'extracció fiscal a la qual foren sotmesos els pagesos emfitèutics forans i els menestrals de la ciutat per part dels estaments amb interessos comercials gestionats des del port de Palma. Calia abastir-se de blat de fora de l'illa i pagar els costos de protecció militar de les xarxes comercials i, per això, s'havia de "produir un espai" que, arraconant l'autoconsum dels pagesos emfitèutics, fos apte per al comerç exterior i fornís de productes comercialitzables més enllà del reduït mercat interior. La vinya i especialment l'olivar estaven destinats a complir aquest rol.

Dues grans guerres, ambdues amb victòria nobiliària i ciutadana, foren les que consolidaren el canvi de model. La primera durà tres anys (1450-1453) i enfrontà forans, als que s'hi uniren menestrals de la ciutat, i estaments ciutadans; la segona fou de dos anys (1521-1523) i enfrontà menestrals de la ciutat, als que s'hi uniren pagesos forans, i la majoria de nobles ciutadans. La primera, com es veu, va ser una rebel·lió d'origen pagès amb recolzament menestral, la segona fou ja d'origen urbà i menestral amb recolzament pagès. Però en ambdós casos les revoltes foren contra la confiscació de fet que suposava la forta extracció fiscal a que eren sotmesos pagesos i menestrals. Per pagar l'avituallament de blat i el desplegament militar per la Mediterrània s'emetia deute públic, els anomenats censos, que la corona havia de tornar amb fortíssims interessos que, fins i tot, en ocasions eren perpetus. La fallida era qüestió de temps i, per pagar els creditors es va arribar a "privatitzar" la recaptació dels impostos,⁴ al temps que s'anaven incrementant per sobre de les possibilitats de pagesos i menestrals. Això és l'anomenat Contracte Sant (1405) que els agermanats aboliren amb l'anomenada Santa Quitació però que fou restablerta i incrementada després de la derrota dels revoltats de 1523.

La definitiva derrota pagesa de la Germania (1523) va accelerar la repressió⁵ contra els revoltats: gran part de la pagesia forana i la menestralia així com alguns estaments més insignes que havien simpatitzat amb ells. Els pagesos foren multats i les seves terres sovint confiscades o, en el millor dels casos, seguiren sent sotmesos a una forta pressió fiscal. El resultat final de tot plegat fou que molts

⁴ La gestió privada directa de la recaptació dels impostos per part dels creditors fou una pràctica també posada en pràctica a Gènova amb la fundació de la Casa di San Giorgio el 1407 (ARRIGHI, 1999; 138-9).

⁵ Molts pagesos forans foren enforcats (penjat a la forca) després de la derrota forana. La toponímia ens ha deixat testimoni de moltes d'aquests forques que, tanmateix, seguiren sent utilitzades fins el 1832 [http://toponimiamallorca.net/index.php?option=com_content&view=article&id=523:ses-forques&catid=24&Itemid=173]

pagesos forans es veren abocats a vendre, quan no foren confiscats, les seves propietats rurals foranes que adquirí o confiscà la noblesa ciutadana que havia sortit victoriosa del conflicte. S'ha quantificat en prop de 600, les finques foranes que passaren a mans d'estaments nobles ciutadans, de les quals un 61% eren alqueries assimilables a grans propietats, un procés que es donà en successives onades de desposseïció (JOVER *et al.*, 2019: 3 i 11).

Aquests pagesos desposseïts a l'inici de l'edat moderna havien estat, fins aleshores, pagesos emfitèutics, això vol dir que no eren arrendataris de les terres sinó propietaris del seu dret d'ús (perpetu o a llarg termini) que podien deixar en herència als seus fills o que podien vendre a tercers. Aquest tipus de propietat precapitalista, de fet, estava segmentada entre els titulars del domini útil (els pagesos) i del domini directe (els senyors feudals). Els primers pagaven una renda fixa als segons, satisfeta sovint en espècie, i que no estava sotmesa a cap tipus de variació. En altres paraules, els senyors feudals eren propietaris de la terra i per això en rebien una renda fixa i els pagesos ho eren de l'ús de la terra i per això eren els beneficiaris de la major part de la producció.

A partir del segle XVI, entre d'altres efectes de la derrota forana, la cosa canvia i la noblesa ciutadana es fa també amb el domini útil de la terra i l'emfiteusi comença a ser substituïda progressivament pels contractes d'arrendament. Amb aquests contractes els senyors lloguen la propietat als pagesos, que ara es començaran a dir amos, a canvi d'una renda, satisfeta de cada vegada més freqüentment en metàl·lic. Aquesta renda podrà variar en acabar els contractes i els arrendataris, a diferència del que passava amb els pagesos emfitèutics, no tindran cap dret a seguir amb l'explotació. Arran d'aquest canvi en les titularitats es començarà a parlar de "possessions" (normalment possessions de nobles propietaris ciutadans) en comptes d'alqueries i rafals com es deia fins aleshores. La toponímia, que mai és innocent ni asèptica, també sofrí un canvi radical i és quan es generalitzà l'ús del Son (contracció d'açò d'en) més nom del nou propietari, normalment ciutadà. Aquests nous topònims, desplaçaren la majoria dels que s'utilitzaven fins aleshores, de la mateixa manera que els nous propietaris desplaçaren els vells. En un document del 1511, reproduït per Josep Maria QUADRADO (1986 [1895]: 309-325), es pot avaluar la dimensió dels canvis de propietat des de mans foranes a ciutadanes. Així mateix es poden rastrejar els canvis en la majoria de denominacions de les finques que porten aparellats aquests canvis de titularitats.

Però la repressió i el canvi en el sistema de la propietat que es derivà no fou l'únic que afectà l'illa, el nou sistema generà un important canvi en els productes conrats i en la seva comercialització. A l'edat moderna s'expandeix sobretot l'olivar que ja reflectia perfectament el mapa de Vicenç Mut del 1659. L'oli, des d'aleshores, esdevé la gran base econòmica exportadora (BIBILONI, 1995) que gestionaran els estaments ciutadans moderns amb interessos comercials que s'han fet amb la plena propietat les terres dels emfitèutics forans medievals.

Els canvis en la propietat i els conreus generaren una nova distribució de rols en la producció agrària: els senyors com a plens propietaris residents a Palma, els amos com a arrendataris de les possessions, els missatges com a treballadors fixos de les possessions, els jornalers eren els treballadors temporals de les possessions i les collidores foren les treballadores temporals per a determinades feines agrícoles com la collita de l'oliva (JOVER i PUJADAS-MORA, 2020). S'estaven destruint els mitjans de subsistència de la baixa edat mitjana i s'estaven implantant els de l'edat moderna en un procés clar de proletarització dels treballadors i treballadores agràries. De fet és quan comença a desaparèixer la mà d'obra esclava ja que pot ser substituïda per treballadors i treballadores agraris de salaris baixos (JOVER *et al.*, 2019).

L'adquisició, o confiscació segons els casos, de finques foranes per part dels estaments ciutadans comportà sovint la concentració de la propietat i, consegüentment, un cert grau de latifundització. A l'altre extrem del mapa social, una part important dels desposseïts hagueren d'abandonar les seves antigues terres tot esdevenint captaires i veient-se abocats a la misèria, al bandolerisme o, en el millor dels casos, llogant-se com a missatges o jornalers temporals. Molts pocs pogueren seguir amb les seves explotacions, ara com a amos que arrendaven les possessions als senyors.

El desplaçament de la producció agrària basada en l'autoconsum provocà un excedent de mà d'obra pagesa que, poc a poc, s'anirà concentrant a redós dels pobles que, a partir del segle XVI, en començaren a consolidar. Fins aleshores, les concentracions urbanes fora de la capital eren més aviat minses (LÓPEZ BONET, 2003). Tot fa pensar en una tendència a la concentració des de foravila cap a la

vila, unes concentracions que inicialment s'han d'entendre, en part, com a lloc de refugi dels desposseïts. Des dels pobles podien esperar a ser contractats temporalment a les possessions i podien recol·lectar (caragols, llenya, bolets...), caçar i conrear mínimament en clau d'autoconsum i autosubsistència.

Aquests radicals i violents canvis en l'acumulació de les rendes de la terra és un clar exemple del que, des del marxisme, s'anomena acumulació originària o primitiva⁶. Es tracta d'una separació dels mitjans de subsistència d'una part important dels pagesos forans, d'una confiscació, en aquest cas amb violència. El cas fa entendre l'afirmació de Marx, en parlar de l'acumulació originària al primer tom de *El Capital*, quan proclamà que *La violència és la comare de tota societat vella prenyada d'una nova. Ella mateixa és una potència econòmica* (MARX, 1998 [1867]: 939-940). Aquesta nova societat, on la pagesia haurà de vendre la seva força de treball com a missatges, jornalers o collidors, estava forjant el mercat i la societat capitalista. Així s'ha plantejat des de la història econòmica (JOVER i PUJADAS-MORA, 2020: 40):

“En la isla de Mallorca a lo largo de los siglos XV y XVI se produjeron intensos conflictos sociales por la posesión de la tierra que cristalizaron en una derrota campesina y una fuerte acumulación de tierras en manos de una nueva aristocracia terrateniente (Tello et al., 2018). Uno de los rasgos originales del desarrollo agrario de la isla fue la intensa transformación de los mercados de trabajo en el siglo XVI con la desaparición de la esclavitud y la creación de un amplio mercado de trabajo asalariado (Jover et al., 2019). El avance de este capitalismo agrario fue más intenso en el sector oleícola como consecuencia de que los predios destinaban sus producciones de aceite a los mercados atlánticos (Bibiloni, 1995).”

D'amos, missatges, jornalers i collidors a jardiners, picapedrers, cambrers i kellys

Des d'aquella ja llunyana orogènia socioeconòmica que transformà la Mallorca baixmedieval, hi ha hagut moltes altres transformacions que han canviat els mitjans de subsistència dels mallorquins i les mallorquines. En són bons exemples d'aquestes transformacions l'expansió de la vinya, la ramaderia, els ametllers o la patata, unes expansions que es feren a costa (o en competència) del cereal o rompent espais fins aleshores forestals però aprofitats per caça i/o recol·lecció. Per no parlar de la mateixa activitat industrial desenvolupada des del segle XIX (CELA, 1979: 29-62; MANERA, 2001: 195-296) que absorbí recursos humans i naturals (com l'aigua) fins aleshores vinculats a activitats agràries. Tots són bons exemples de transformacions socioeconòmiques, impulsades per les elits econòmiques de cada moment, que produïren espais amb finalitats exportadores i deixaren en un segon pla el mercat interior o la subsistència de la població mallorquina més enllà de la seva necessària reproducció com a força de treball. Però l'anàlisi d'aquestes transformacions ultrapassaria les pretensions d'aquest escrit.

D'entre totes les transformacions econòmiques i espacials que han afectat la Mallorca contemporània cal destacar-ne una que, com la comentada a l'epígraf anterior, es pot titllar de gran orogènia. Ens referim a la irrupció d'activitats turístiques i immobiliàries en les seves diferents modalitats (ARTIGUES, 2006). Tot i que aquests dos tipus d'activitats han tingut algun episodi conjuntural d'interessos suposadament enfrontats, la veritat és que són dues manifestacions de la mateixa orogènesi transformadora de les condicions de vida de la població mallorquina. Un analista econòmic (BARDOLET, 1980: 58), tot referint-se als anys 1969-73, afirmava que:

“Sólo en Mallorca se calculan unas 6.120 hectáreas de urbanizaciones, que, con unas diferencias de precios entre vendedor propietario primero y usuario de la parcela de 300 pesetas metro cuadrado (...), representaría un capital de cerca de 20.000 millones de pesetas. Este capital no ha beneficiado tanto al primitivo propietario, sino al intermediario y al especulador, que en muchos casos no ha sido residente, y por tanto este capital no se ha invertido en la isla sino en otra parte. A falta de suficientes medios,

⁶ La desposseïció dels pagesos forans, entesa com a l'acumulació originària o primitiva, ja fou plantejada per Gabriel JOVER (1995: 11).

fueron los T.O. [Tour Operadors] quienes financiaron una parte importante del sector [turístico-inmobiliari] (...) y se aseguraron un control sobre su inversión mediante el sistema de contratación.”

Sense entrar en la fiabilitat d'aquestes xifres, la citació palesa l'existència de dues situacions diferenciades, per un costat el que anomena com a primitiu propietari i, per l'altre, l'intermediari i l'especulador. Els primers, locals i els segons, normalment, no residents. Conscientment o inconscient s'està dibuixant una certa confrontació d'interessos davant la irrupció del negoci turístic i immobiliari. Com si algú, l'impulsor del nou negoci, anàs a desposseir d'alguna cosa a algú altre, el propietari local dels terrenys. La citació s'oblida de la resta de la gent, treballadors i treballadores locals i forans no propietaris de terrenys. L'oblit segurament s'explica per mor que aquests només eren força de treball que l'havien de vendre al preu que se'ls imposava.

Més enllà dels suposats interessos confrontats, es fa necessari adoptar un enfocament més holístic per tal d'entendre els aspectes territorials que acompanyen les activitats turístiques i immobiliàries. En ambdós casos es tracta de produir un espai que faci possible comerciar amb l'exterior amb el territori com a producte estrella, com abans es va fer amb els olivars i la vinya. En uns casos el territori es llogarà per als curts períodes de temps de les estades turístiques, en altres es vendrà per a urbanitzacions per a compradors estrangers o residents que, directament o indirecta, han guanyat diners amb el turisme. El primer negoci sovint és titllat de productiu ja que “s'elabora” un producte, l'estada turística, que es ven a un preu superior al seu cost de producció. El segon cas sol ser taxat d'especulatiu ja que, a part de la producció de l'edifici, el guany realment interessant ve determinat, sobretot, per la revalorització que s'espera que experimentin les propietats en cicles alcistes. En el primer cas es fa negoci amb el temps de durada de l'estada turística, en el segon amb l'espai i l'entorn construït que es posa en venda.

Tot plegat descriu el que Henri Lefebvre i altres autors marxistes posteriors -especialment David HARVEY (2004 [2003]: 92-97)- anomenaren circuits primari i secundari de capital. El circuit primari acumula excedent produït (oli, sabates o estades turístiques) i venent a preu superior als costos de producció, mentre que el circuit secundari ho fa absorbint l'excedent del circuit primari i invertint-ho en capital fix (ampliacions fabrils, carreteres, aeroports o urbanitzacions) que revaloritza el territori i l'entorn construït cara a la seva venda a mitjà o llarg termini. Això fa possible acumulacions futures per increments del valor dels terrenys i les construccions. El negoci turístic combina ambdós tipus d'acumulacions (Fig. 2) en tant en quant “produeix estades turístiques” i pot invertir els excedents en ampliacions hoteleres, urbanitzacions, infraestructures o en expansions de mercat més enllà de la zona geogràfica original.

Dos circuits, per tant, gens independents, ja que són precisament els excedents del primari els que es poden invertir en el secundari quan aquell esgota les seves possibilitats de creixement i/o expansió. Tot plegat ens ubicaria davant d'una orogènia unitària, malgrat els seus resultats espacials puguin ser formalment diferents. Els puntuals enfrontaments entre els interessos per produir estades turístiques amb els dels que volen revaloritzar l'entorn construït han estat més o menys visibles fins a finals dels segle XX. Però des d'aleshores les discrepàncies s'han dissipat quan s'han dirigit les reinversions d'excedents turístics cap a l'exterior (península, Carib...) i/o cap a inversions urbanes (gentrificació). Ara, quan també s'inverteixen excedents en urbanitzacions fora de Mallorca i es fan hotels al centre de la ciutat, les tensions a l'interior de les elits econòmiques s'han calmat. Ja no som a les dècades del 1980 i 1990 quan s'estava digerint la transició del fordisme més productivista al nou el model neoliberal financiaritzat i especulatiu.

La metàfora geològica de l'orogènesi també servirà per descriure la convulsa transformació viscuda per l'illa de Mallorca des de mitjans segle XX. Però, com és ben conegut, al llarg d'aquests processos processos que duren milions d'anys, es registren períodes de màxima activitat orogènica que els geòlegs anomenen fases, separats per períodes de relativa calma. Seguint amb la metàfora podríem dir que els períodes de màxima activitats orogènica serien els booms turístics i els de relativa calma les crisis que els separen. Abans de la incidència de la COVID sobre la nostra societat i la seva activitat econòmica s'havien identificat quatre booms turístics separats pels corresponents períodes de crisi (RULLAN, 2019: 43-45). Allò que s'aborda aquí és la primera fase de l'orogènesi turística, el que s'ha anomenat com a

Fig. 2. Els negoci turístic i immobiliari, les dues fórmules d'acumulació de capital a Mallorca des de la segona meitat del segle XX. Font: foto Ultima Hora modificada.

primer boom turístic. Posteriorment a aquesta primera fase s'han encadenat d'altres, l'anàlisi de les quals ultrapassa també les possibilitats d'aquest text tot i que se deixaran apuntades. Però com diu la citació que encapçala aquest treball, la primera passa és la important, la resta és fàcil...

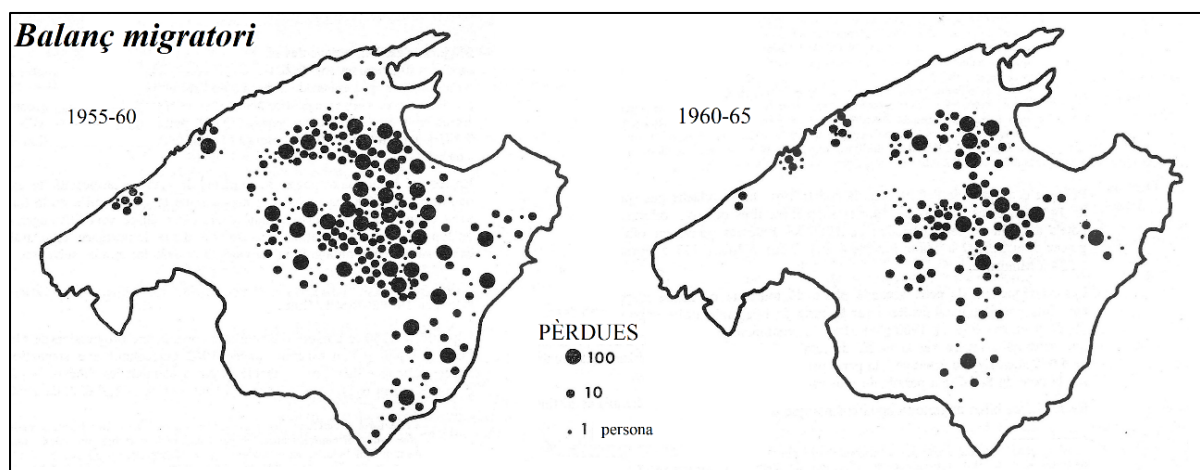
Tot parant l'atenció, per tant, en el "Big Bang" del nou model d'acumulació d'excedents, no tot era desplaçar turistes i destruir i/o canviar radicalment els mitjans de subsistència de la població. Calia, a més a més, urbanitzar la població rural, entenent aquí urbanitzar en sentit demogràfic, calia que la població emigràs dels pobles rurals per anar a vendre la seva força de treball a les ciutats i zones turístiques. Sovint s'han explicat aquests moviments migratoris com a iniciatives dels propis emigrants que, fugint de les seves zones rurals, anaven a cercar millors condicions econòmiques a ciutats i zones turístiques. Sens dubte aquest factor hi era, però no cal oblidar que tan interessats estaven els camperols en convertir-se en treballadors més ben pagats com a cambres i picapedres, com els empresaris de ciutats i zones turístiques en aconseguir mà d'obra barata per posar en marxa els nous negocis. De fet, com en altres èpoques històriques, sovint han estat els contractadors els que han anat a cercar els contractats; en ocasions oferint expectatives de millora en el nivell de vida (no tant en la qualitat de vida) o, com en altres èpoques, exercint directament la violència (esclavisme).

En el cas que ens ocupa algunes investigacions de l'època palesaven com el moviment migratori cap als territoris turístics comptava amb determinats reclams als destins de la migració, a les noves zones turístiques. Així ho constatà Mario Gaviria quan assenyalà que:

"es frecuente encontrar determinadas personas, empleadas o no en el sector hotelero, pero generalmente con un puesto de trabajo fijo en función de su mayor cualificación, que actúan como verdaderos "cónsules" en sus pueblos e incluso zonas de origen." (GAVIRA, 1974: 161)

A escala espanyola Mario Gaviria va descriure el moviment demogràfic provocat per la transformació turística de la costa mediterrània espanyola tot afirmant que: *Se exporta mano de obra, se importan turistas* (GAVIRIA, 1974: 155). Aquesta “exportació”, fins al 1973 calculada en un milió de persones, resultà afavorida especialment per la firma de l’acord entre l’Estat espanyol i l’antiga RFA sobre migració⁷. Pel que fa a la “importació”, la progressió anà dels 76.428 turistes arribats en vols xàrter l’any 1957 als 9,8 milions de 1973⁸ (GAVIRIA, 1974: 66). Un circuit convectiu demogràfic també detectat entre altres centres urbans capitalistes i la seva perifèria, és el cas que es donava entre el porto-riquenys que emigraven a Nova York al temps que els novaiorquesos anaven a fer turisme i invertien a Puerto Rico (GAVIRIA, 1974: 14).

Fig. 3. El desplaçament de població rural mallorquina cap a Palma i zones turístiques entre 1955 i 1965. Font: BISSON (1977: 253), traduït i recompost.

Això es palesà especialment a escala espanyola però, amb diferències d’ordre quantitatiu, també a Mallorca. En el cas mallorquí, en tractar-se d’un dels epicentres de turisme espanyol, la repercussió demogràfica, pel que fa a l’“exportació” de mà d’obra, no fou tan evident com a escala espanyola. A Mallorca també “s’importà mà d’obra” des de les zones rurals, com a Alemanya que se n’importà des del sud peninsular. A escala estrictament insular també es pogué identificar el fenomen tot i que l’emigració des dels nuclis rurals mallorquins d’interior cap als costaners i turístics fos més modesta. Jean BISSON (1977), amb dades de la tesi de Bartomeu BARCELÓ (1970), ho va analitzar i mapificar. El deixeble de Max Derruau, en la seva anàlisi (BISSON, 1977; 251-5) mostra dues fases de l’impacte demogràfic provocat pel primer boom turístic (Fig. 3). A la primera (1955-60) hi hagué 31 de 52 municipis d’aleshores que perderen, en total, 5.079 efectius. Es tracta de municipis del Pla i, en menor mesura, de la costa de Llevant que es desplaçaran cap al litoral i cap a la ciutat de Palma. La capital, per la seva part, en aquesta mateixa fase, guanyarà 10.721 efectius. La diferència entre ambdues xifres era coberta per la immigració procedent dels espais rurals sud-espanyols que no havien optat per Alemanya. Al següent quinquenni (1960-65) ja només són 22 els municipis que perden població (2.268 persones). El turisme de la costa de Llevant vincla la tendència als seus municipis i el Pla ja s’ha buidat prou. Ara, el creixement turístic ja és cobert quasi plenament pels immigrants (58.866 ja residents l’any 1965). Bisson calcula que, a l’estiu de 1965, Mallorca carregava amb una població extra d’unes 200.000 persones, 175.500 turistes més 25.000 treballadors temporals. Unes xifres que, comparades amb les

⁷ Acuerdo entre el Gobierno del Estado Español y el Gobierno de la República Federal de Alemania sobre migración, contratación y colocación de trabajadores españoles en la República Federal de Alemania (MUÑOZ, 2014: 24-25)

⁸ En el cas de Mallorca, a partir de la irrupció de l’aviació comercial moderna des Son Bonet i Son Sant Joan, les xifres es van disparar, els turistes que visitaren l’illa amb vols xàrter el 1973 varen ser 2.849.632 (BARCELÓ, 2000: 42). Setze anys abans, l’any 1957, per primera vegada els passatgers arribats en avió a Palma havien superat els que ho feien en vaixell.

actuals, semblen ridícules però que aleshores suposaven un autèntic terratrèmol territorial, cultural i econòmic, amb rèpliques que a dia d'avui encara es fan sentir.

És força seductora la temptació d'establir paral·lelismes entre, d'una banda, la pagesia forana de la baixa edat mitjana i gran part de la societat rural preturística i, de l'altra, entre els senyors ciutadans que emergiren a l'edat moderna i els inversors turístics i immobiliaris de la segona meitat del segle XX. En aquest sentit, si la convulsió baixmedieval s'emmarcava en el context de l'incipient capitalisme comercial, quin era el context de la convulsió turística?

La producció de l'espai turístic i immobiliari de Mallorca comença a finals del XIX/principis del XX i no deixa d'estar vinculada a la visió romàntica de la natura i a l'exotisme del sud als ulls de les societats occidentals que estaven vivint la revolució industrial (BUADES, 2004; CIRER, 2009). Però el turisme o l'activitat immobiliària, a Mallorca, farà un salt quantitatiu a la segona meitat del segle XX en coincidir, per un costat, la guerra freda i, per l'altre, la necessitat d'invertir els excedents industrials centre i nord-europeus que s'estaven generant un recompost el sistema després de la II Guerra Mundial.

Però hi havia un petit problema "estètic": aquestes inversions dels excedents s'anaven a fer en un estat nascut d'un cop d'estat que posava el país en sintonia amb els règims nazi alemany i feixista italià. L'aïllament i l'autarquia, ben viva fins a finals de la dècada del 1950, són el reflex de la conjuntura de boicot al règim de Franco després de la II Guerra Mundial. Però en el context de la guerra freda, mantenir el règim feixista espanyol aïllat era un perill potencial pels interessos econòmics capitalistes: en qualsevol moment l'asfixia del règim el podia fer tombar i obrir una escletxa en el flanc sud d'Europa caient sota l'òrbita dels antics països comunistes. Així, i per iniciativa nord-americana, es signaren els acords corresponents (Pacte de Madrid de 1953, Conveni d'ajuda nord-americana per a Espanya de 1954, visita d'Eisenhower de 1959...) que suposaven, per un costat, la tolerància i acceptació del règim franquista i, per l'altre, la seva plena incorporació a l'òrbita econòmica i militar capitalista occidental (BUADES, 2009; 2010). L'entrada al govern (1959) dels anomenats tecnòcrates -polítics formats a l'estranger en la doctrina capitalista- va impulsar el Pla d'Estabilització que obriria l'economia a l'exterior, en especial pel que fa a inversions estrangeres. Tot plegat en el marc de l'acceptació del règim com a membre de les principals institucions internacionals.

L'obertura a la inversió estrangera ho era també al nou tipus d'empresa capitalista d'encuny nord-americà que progressava després de la II Guerra Mundial i s'expandia arreu del món no comunista. Aquest tipus d'empresa era d'un model que se'n diu integrat verticalment. Consisteix en la formació de grans corporacions, multinacionals se'n deien aleshores, que abaratien costos tot controlant des de la producció fins a la comercialització (ARRIGHI, 1999: 347-59). Aquesta integració vertical es podia fer via absorcions o amb els corresponents acords entre empreses.

Aquest apropament al capitalisme occidental proporcionà accés a l'energia (petroli), a la tecnologia i a la maquinària estrangera. Això es feia mitjançant acords o constituint filials a Espanya d'empreses capitalistes estrangeres. Però la factura del petroli o la maquinària industrial s'havia de pagar i, important aquests productes, el dèficit comercial s'agreujava ja que les remeses del emigrants i les mínimes exportacions no assolien ni de prop el muntant de les importacions. Liberalitzar fluxos de capital en forma d'importacions i inversions estrangeres o devaluar de fet la pesseta per mor de l'homologació dels tipus de canvi amb el dòlar (LÓPEZ i RODRÍGUEZ, 2010: 141-2), no era suficient. Pagar la factura a l'exterior només fou possible gràcies a l'eclosió d'una nova forma d'extreure excedents: el turisme i l'activitat immobiliària.

L'allau de turistes i d'edificis, tant d'ús hotelier com residencial, com ja s'ha apuntat, representa les dues cares d'una mateixa moneda. De fet, s'ha constatat el comportament interdependent i simultani a Espanya entre els ingressos per turisme i la inversió estrangera en immobles (SASTRE JIMÉNEZ, 2002). Ambdós fenòmens s'han d'emmarcar en l'oportunitat de negoci que suposava la inversió d'excedents de les recuperades empreses occidentals en un territori força més barat en tots els aspectes. L'any 1950 el PIB per càpita espanyol era equivalent només al 39% de l'alemany o al 48% del britànic, uns percentatges que pujaren fins al 52 i 72% respectivament l'any 1970 (PRADOS, 2017). Aquest i altres indicadors oferien als inversors europeus prometedores expectatives derivades d'aquesta versió del desenvolupament geogràfic desigual. Als països del sud d'Europa en general, com a Mallorca, tot era

més barat⁹, tant les estades turístiques com els solars i els xalets i si, a més, era una terra *Where the Sun shines* (BUADES, 2004), la tempesta era perfecta. Només calia dissimular que es feien negocis amb una dictadura feixista. El fordisme fou un mecanisme circular on els empresaris més potents podien recuperar part de les sumes abonades als treballadors convertint-los, també, en clients. Per això les vacances pagades en el context del turisme de masses representaven un potencial negoci turístic i els diners dels més estalviadors del negoci immobiliari.

Aquella primera allau turística i immobiliària s'activà a partir de tota una sèrie de mesures tan polítiques com empresarials que, conjuntament, feren possible aquesta segona gran transformació comentada aquí. Sovint es discuteix si el nou escenari s'assolí a instàncies dels clients de, la demanda, o dels empresaris, l'oferta. Al nostre parer no hi ha cap dubte: fou l'oferta (d'hotels, de vols, de crèdits...) la que va instar als clients a venir a passar 10 dies a Mallorca o a comprar-hi una residència. No és que la demanda activàs i forçàs l'oferta; fou l'oferta la que, en publicitar el destí, va generar i activar la demanda.

Els experts en la gènesi o incorporació al mercat de l'oferta turística i immobiliària de Mallorca, coincideixen en atribuir a un triple origen el finançament per a la construcció de la primera oferta hotelera: autofinançament local a partir dels excedents agraris, industrials i comercials, préstecs de la banca oficial (el crèdit hotelier) i privada i préstecs dels *Tours Operadors* (TTOO) als hotelers locals. El pes de cadascuna d'aquestes fonts pot variar segons les èpoques i les estimacions dels investigadors però hi ha unanimitat en considerar el paper del TTOO com a clau per a entendre el procés. Els préstecs del TTOO s'havien de retornar mitjançant preus pactats d'un nombre determinat d'estades a uns quants anys vista i així, a més de finançar part de la construcció dels hotels, asseguraven una demanda a mitjà termini. Aquest fet en ocasions s'ha assenyalat com a una de les explicacions que avui en dia les cadenes hoteleres balears siguin de capitals majoritàriament locals i no foranes com a altres regions turístiques espanyoles.

Però, i això és important, l'activitat empresarial que desenvoluparen els TTOO no era com la d'abans de II Guerra Mundial. A la dècada del 1960, els TTOO que duïen turistes a Mallorca ja actuaven sota els principis de la integració vertical. Es tractava d'empreses capitalistes multinacionals, que responien als interessos dels seus accionistes i que eren especialitzades en una determinada línia de negoci. Pel que fa al negoci turístic, abans de la II Guerra Mundial, els viatges quasi sempre eren auto-organitzats pels propis turistes: compraven els bitllets, reservaven l'allotjament, feien excursions pel seu compte, etc., tot i excepcions com la de Thomas Cook que ja tenia la seva pròpia agència de viatges al finals del segle XIX. Però a la represa de les dècades del 1950 i 1960 les estades turístiques ja eren organitzades per uns TTOO que, en primer lloc, creen una oferta amb tots els seus components i, en segon lloc, van a cercar els consumidors amb fortes inversions en publicitat. D'aquesta manera, els majoristes internalitzen els costos de transacció pactant amb altres empreses o controlant directament totes les fases productives: agències de viatges, companyies aèries i contractes hotelers de fins a 8 anys amb preus pactats, contractes molts dels quals arribaren fins al 1977. És el que s'anomenen paquets turístics que es paguen en origen i, com s'ha dit, tenen una derivada important ja que *en turismo, da más dinero sacar al cliente fuera de su país que recibirlo* (GAVIRIA, 1974: 30). És quan, com a política d'integració vertical, apareixen les companyies xàrter que fan la competència a les companyies de bandera. A Gran Bretanya els TTOO tenien les seves pròpies companyies aèries i a Alemanya es signen acords, això fa que dins del preu del paquet sovint es pressioni per baixar el preu de l'allotjament a abonar als hotelers locals i pujar el preu de l'avió (SASTRE ALBERTÍ, 1995: 82).

Els TTOO són empreses integrades verticalment, directament o mitjançant acords entre vàries d'elles, que actuen com una única organització pel que fa a pràcticament tota l'activitat que du a terme el turista, des que surt de casa seva fins que se hi torna. D'aquesta manera s'aconsegueix abaratir preus i convertir el turisme en un producte de masses, tot acumulant excedents gràcies a l'increment de la massa potencial de clients i a la reducció dels guanys de les empreses intermediàries.

---

⁹ Rober Graves ho deixà claríssim quan, l'any 1964, escrigué que, a Mallorca, hi podia viure *por la cuarta parte de lo que costaría en Inglaterra* (GRAVES, R. & HOGARTH, P. (1997 [1964]: 7).

Més endavant, arran de la crisi de 1973, després de la fallida de moltes empreses intermediàries locals (petits hotels i agències de viatges, empreses de transport...) hi haurà també processos de concentració horitzontal que desembocaran en la creació de les actuals cadenes hoteleres transnacionals amb vincles orgànics amb els TTOOs. Però això ja és la segona fase de l'orogènesi turística que aquí no s'abondarà.

La inversió estrangera havia estat força restringida pel règim franquista fins aquesta primera "liberalització" econòmica implantada pels tecnòcrates a instància dels governs i empreses transnacionals occidentals. Al marge d'operacions d'enginyeria legal dutes a terme sota testaferrós, aquestes inversions es començaren a materialitzar en forma dels crèdits als hotelers locals ja esmentats i, com a l'altra cara de la mateixa moneda, també en forma d'inversió directa en terrenys costaners pensant tant en el gaudi de la propietat com en les expectatives d'una ulterior revalorització.

Pel que fa a l'arribada de capitals inversors a Espanya, hom destaca sovint la importància que tingué al seu moment l'anomenada Llei Strauss de l'antiga República Federal Alemanya. Es tracta de la *Llei Fiscal sobre Ajuda a Països en Desenvolupament*, vigent entre 1968 i 1972, que feia possible la sortida de capitals de la recuperada Alemanya per ser invertits en països subdesenvolupats, com així era considerada l'Espanya d'aleshores. L'impacte d'aquesta disposició ha estat analitzada sobretot a les Illes Canàries (GAVIRIA, 1974: 328; MURRAY, 2015: 232) tot i que a Mallorca i Eivissa es coneixen també un nombre important d'urbanitzacions promogudes especialment amb diners alemanys malgrat que els compradors també podien ser d'altres nacionalitats occidentals. La Llei Strauss va ser una disposició gràcies a la qual invertint en terrenys i apartaments a Espanya, segon GAVIRA (1974: 292)

"se está exento de pagar impuestos y puede declararlo durante doce años como pérdidas (...) [Amb aquesta llei] los profesionales alemanes, con más de cuatro millones de pesetas de ingresos anuales, prefieren comprar terrenos y apartamentos en España o participar en un fondo de inversión inmobiliaria en España que pagar la cantidad correspondiente a la Hacienda alemana".

Si en un primer moment la novetat turística-immobiliària va poder ser impulsada per empresaris locals, aviat la iniciativa passà clarament als inversors forans. Les empreses locals quedaren progressivament relegades a la construcció i a la gestió dels hotels mentre que les estrangeres assumien cada cop més pes en la promoció urbanística i en la contractació hotelera. L'efecte combinat de tot plegat va provocar una certa commoció en les vivències de la població, en l'espai viscut i *La prensa del país tildó a la pacífica avalancha [de turistes] de "invasión", y los comentaristas hablaban de "colonias" de turistas esparcidos por la costa española* (PARCK, 2009 [2006]: 2).

En termes lefebvrians el que s'ha tractat fins ara és, com ho fou al segle XV i XVI, la producció d'un nou espai. I aquest nou espai és fruit de la dialèctica que vincula orgànicament tant el que conceben els planificadors i les corporacions empresarials (una nova Mallorca), el que vivien personalment la població resident (una nova invasió?) i els immigrants (inserció en una societat amb referents culturals diferents) i el que es percebia quotidianament (allau de noves urbanitzacions i infraestructures). La combinació de tot plegat farà possible la destrucció dels mitjans d'existència anteriors i el seu reemplaçament pels nous. Entre aquestes noves infraestructures que faran possible la nova invasió pacífica (PARCK, 2009 [2006]) hi destaquen Son Sant Joan (1958), la base militar del puig Major (1957-9), la conclusió de la carretera Andratx-Pollença (1961), l'autopista Son Sant Joan-Palma (1968), els embassaments del Gorg Blau i Cúber (1969-72), la segona pista de Son Sant Joan (1972), l'autopista de ponent fins a Palma Nova (1973), etc. La construcció del nou territori anà acompanyada de la destrucció d'elements essencials de l'anterior espai geogràfic com el desmantellament dels trens a Santanyí, Felanitx, sa Pobla, Manacor i Artà (1964-77), dels tramvies de Palma o l'abandó de gran part de la producció agrària i industrial. La urbanització de sementers i hortes abans productives o la conversió d'antigues naus industrials en habitatges exemplifiquen aquest procés de "destrucció creativa" tot parafrasejant Joseph Schumpeter.

A partir de la dècada del 1960 l'èxode rural havia deixat gran part de la ruralitat mallorquina sense treballadors del camp i amb amos sense la posició social de dècades anteriors; el turisme costaner i la

implosió de Palma absorbien tota l'activitat. L'abandonament del camp posaria en safata l'arribada dels inversors que es trobaren amb unes possessions amb una renda potencial enorme que, per a ells, es venien a preu de ganga.

S'havien canviat les condicions econòmiques de la població però, a diferència del succeït arran de la derrota forana abans comentada, no hi va haver violència física, no hi va haver forques.... Però sí que hi hagué violència emocional exercida sobre molts grups de gent: sobre els camperols andalusos que abandonaven la seva terra, sobre els amos que havien d'abandonar les seves possessions, sobre els obrers de les fàbriques que s'havien de desplaçar a la costa en bicicleta a fer de picapedrers, sobre les dones que s'havien de llogar per fer netes habitacions d'hotels i, en general, sobre tot el patrimoni immaterial, inclosa la llengua catalana que, lentament, anirà essent arraconada per pressió, no només del castellà sinó també de l'anglès. Com també hi hagué violència urbanística en destruir gran part del patrimoni material, paisatgístic i natural que havia conviscut amb les condicions de subsistència preturístiques.

I la història continuà...

La violència física no és sempre estrictament necessària per dur a terme els grans canvis estructurals de les societats. A la prehistòria del capitalisme, quan aquest sistema econòmic comença a pressionar contra el feudalisme, sí que sovint hi hagué violència física: les *jacqueries* franceses, la insurrecció camperola anglesa de finals del XIV, els *ciompi* italians, els *irmandinhos* gallecs, els *comuneros* de Castella, les guerres camperoles alemanyes de principis del XVI o les germanies de Mallorca i de València. És la violenta acumulació originària que desposseint els pagesos, poc a poc, obrirà pas al capitalisme. Però els episodis de desposseïció s'han de sostenir en el temps per tal de mantenir el sistema, en cas contrari el sistema és desinfla un cop esgotats els seus jaciments d'extracció de rendes. En moltes ocasions la violència originària torna aparèixer en forma de guerres colonials o repressions a l'interior dels Estats, però en altres la violència no adopta la forma de guerres o reprimendes contra la protesta i la contestació. David Harvey ha assenyalat que:

“ha habido casos de acumulación originaria relativamente pacíficos en los que la población no se vio expulsada de la tierra, sino atraída por las posibilidades de empleo y las perspectivas de una vida mejor ofrecidas por la urbanización y la industrialización. El desplazamiento voluntario a las ciudades huyendo de la situación precaria y con frecuencia calamitosa de la vida rural, en busca de un salario relativamente estable y más alto, se ha dado a menudo (incluso sin estos procesos de desposesión forzosa de la tierra a los que se refiere Marx y de los que hay abundantes pruebas históricas). La historia de la acumulación originaria es, por tanto, mucho más matizada y complicada en sus detalles, y hay importantes aspectos de su dinámica que Marx no toma en consideración.” (HARVEY, 2004 [2000]: 295).

D'aquí que David Harvey hagi proposat parlar, més que d'acumulació originària, d'acumulació per desposseïció (HARVEY, 2004 [2003]: 111-140). El canvi en la denominació no és trivial i respon a dos objectius: d'una banda fugir de la localització temporal només primigènia de la desposseïció en la prehistòria del capitalisme i, de l'altre, fer palès que no sempre la desposseïció es manifesta clarament en forma de violència física sinó que també ho pot fer en mercats i condicions comercials no exercides per la força. En paraules del mateix Harvey, tot referint-se als distints episodis d'acumulació violenta i no violenta, cal acabar amb la *ficción benevolente pero profundamente engañosa promovida por los manuales de economía y (...) reconocer la relación simbiótica entre ambas formas de apropiación* (HARVEY, 2014: 85).

A la dècada del 1960 a l'Europa occidental, després de la recuperació posterior a la II guerra Mundial, hi havia sobreacumulació i excedents de capital. Per altra banda, a les economies més perifèriques com l'espanyola, la portuguesa, la grega o la turca hi havia una potencial mà d'obra barata i, concretant en

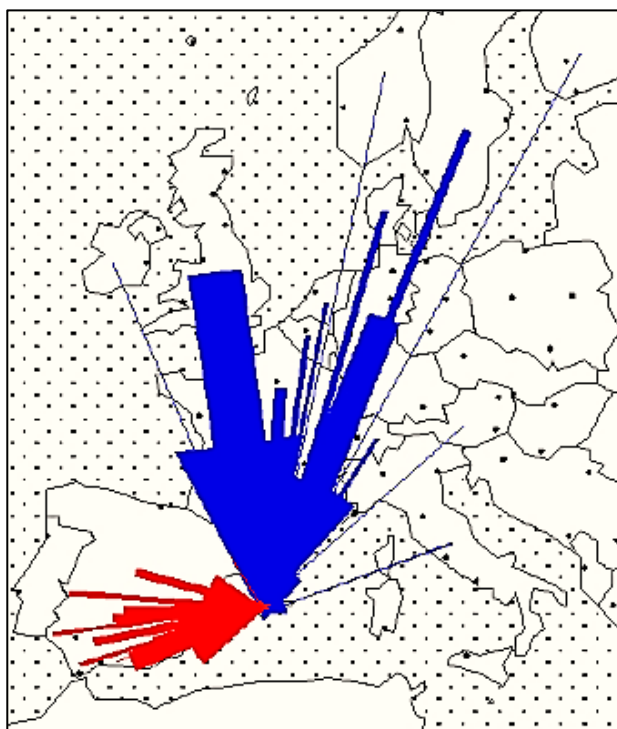

Fig. 4. La "importació demogràfica" de Mallorca a la dècada del 1960, immigració sudpeninsular i aflluència turística europea. Font: Rullan 2002: 361-362).

el cas mallorquí, certa tradició turística prebèlica i un fort potencial territorial per seguir aquella tradició. En posar en contacte sobre les platges ambdós excedents (de capital/turistes i de mà d'obra barata) aflorava ràpidament un ús força lucratiu que cristal·litzà demogràficament, tot matisant Mario Gaviria, important mà d'obra i turistes (Fig. 4).

En el cas que ens ocupa els capitals provenien d'Europa i la mà d'obra del sud de la península i, en molt menor mesura, de la ruralitat mallorquina. Això va ser el que hem anomenat com a primer boom turístic que, en poques dècades, destruiria les formes d'existència anteriors. Aquella primera acumulació turística no va ser físicament violenta, però sí que ho va ser emocionalment, urbanísticament i ambientalment. Però tot i això, la història va continuar.

Després de l'inici de la crisi del model productiu fordista (1973), arribaren altres fases de l'orogènesi com la impulsada per l'eufòria neoliberal de l'anomenat segon boom turístic (1985-92) o la tercera i la quarta vinculades a la unió monetària i a la radicalització de les

polítiques neoliberals. Successives onades d'inversions en forma d'apartaments, turisme residencial, lloguer turístic, turisme urbà i altres modalitats s'han anat afegint, en successives fases, al procés orogènic turístic i immobiliari. Seguint Harvey, l'acumulació per desposseïció és palesa sobretot arran de les polítiques neoliberals que s'enceten després de la crisi del model productiu fordista iniciada el 1973 i s'implanten especialment a la dècada del 1980. Aquesta desposseïció s'executa privatitzant béns fins aleshores públics o comuns tot passant els negocis i la producció a funcionar sota el domini dels interessos financers. Les crisis entre boom i boom foren aprofitades per fer canvis estructurals a favor del interès de les elits econòmiques i implementant polítiques públiques afavoridores de les capes altes de la piràmide social.

Avui, inserits de ple en les estratègies de financiarització neoliberal global, les formes d'extracció de rendes turístiques i immobiliàries són diferents de les del primer boom turístic (YRIGOY, 2019) i és l'habitatge el que segurament està sofrint més les conseqüències d'aquestes noves formes d'acumulació amb desnonaments i lloguer turístic que provoca puja de preus. S'està desposseïnt a àmplies capes de població d'un bé que dècades enrere no exigia tant d'esforç financer com ara. Però aquell ja llunyà "Big Bang" fou el detonant de tot el que ha vingut després. El causant de que d'amos, missatges, jornalers i col·lidors, mallorquins i immigrants, majoritàriament, passessin a fer de jardineros, picapedrers, cambrers i *kellys* amb condicions laborals cada cop més flexibles i precàries.

Com s'ha vist, tots aquests canvis estructurals tenen algunes característiques anàlogues i d'altres diferents: el mercantilisme i l'humanisme renaixentista impulsaren la primera orogènia, el fordisme i la modernitat tardana la segona; a la primera hi hagué violència física, a la segona emocional; tant la primera com la segona generaren dependència econòmica dels mercats exteriors (oliverers o turístics); la primera generà desplaçament de foravila cap als pobles i cap a Palma, la segona de la ruralitat sudpeninsular a Palma i zones turístiques mallorquines; la primera concentrà la propietat i els negocis en mans de residents a Palma, la segona també en mans europees; la primera sembrà oliveres, la segona hotels, apartaments i xalets...

L'endeutament de l'administració i l'extracció bancària són comunes als dos cassos, així com la desposseïció i els desplaçaments de la població tot i que amb formes diferents. Tot plegat ha estat així atès que es tracta de dos processos de producció d'espai. Això vol dir que hi pot haver altres convulsions de caràcter general que, a mitjà-llarg termini, podrien conduir a espais millors, o pitjors... Tot depèn de si s'és capaç de llegir correctament l'espai produït i produir-ne d'altres amb la premissa de l'interès general de la població i no dels accionistes de les empreses que fins ara l'han produït.

Bibliografia

- ARRIGHI, G. (1999). *El largo siglo XX. Dinero y poder en los orígenes de nuestra época*. Akal Ediciones, Madrid.
- ARTIGUES, A. A. (2006): Funcionalización turística y proceso de urbanización en la isla de Mallorca, in Artigues A. A. et al. *Introducción a la Geografía Urbana de las Illes Balears. Guía de campo*. GIST, Palma.
- BARCELÓ, B. (1970): *Evolución reciente y estructura actual de la población en las Islas Baleares*. CSIC/IEI, Madrid-Ibiza. 399 pp.
- BARCELÓ, B. (2000): Història del turisme a Mallorca. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 50: 31-55.
- BARDOLET, E. 1980): *El turismo en Baleares*. Banca March, Madrid. 69 pp.
- BIBILONI, A. (1995): *El comerç exterior de Mallorca. Homes, mercats i productes d'intercanvi (1650-1720)*. El Tall editorial, Palma.
- BISSON, J. (1977): *La terre et l'homme aux îles Balears*. Aix-en-Provence, EDISUD. 416 pp.
- BUADES, J. (2004): *On brilla el sol. Turisme a Balears abans del boom*. Res Pública Edicions, Eivissa. 253 pp.
- BUADES, J. (2009): Mare Nostrum: la geopolítica de la guerra freda, la Mediterrània i les geografies del complex militar-turístic. Treball de DEA, UIB.
- BUADES, J. (2010): Geopolítica del turisme. *L'Espill*, 35: 79-90.
- CELA, C. J. (1979): *Capitalismo y campesinado en la isla de Mallorca*. Siglo XIX, Madrid.
- CIRER, J. C. (2009): *La invención del turismo de masses a Mallorca*. Edicions Documenta Balear, Palma. 377 pp.
- GAVIRIA, M. (1974): *España a Go-Go. Turismo chárter y nacionalismo del espacio*. Ediciones Turner, Madrid. 356 pp.
- GRAVES, R. & HOGARTH, P. (1997 [1964]): *Por qué vivo en Mallorca*. J. J. de Olañeta, Palma. 155 pp.
- HARVEY, D. (2004 [2000]): *Guía de El Capital de Marx*. Akal, Madrid.
- HARVEY, D. (2004 [2003]): *El nuevo imperialismo*. Akal, Madrid.
- HARVEY, D. (2014): *Diecisiete contradicciones y el fin del capitalismo*. IAEN-Traficantes de sueños, Quito-Madrid. 294 pp.
- JOVER, G. (1995): Endeutament, desigualtat econòmica i desposseïció pagesa. El cas de la parròquia de Petra 1443-1524 (Mallorca). *Recerques: història, economia, cultura*, 33: 9-32.
- JOVER, G. i PUJADAS-MORA, J. Ma (2020): Mercado de trabajo, género y especialización oleícola. Mallorca a mediados del siglo XVII. *Historia agraria: Revista de agricultura e historia rural*, 80: 37-69.
- JOVER, G., MAS, A., SOTO, R. i TELLO, E. (2019). Socioecological Transition in Land and Labour Exploitation in Mallorca: From Slavery to a Low-Wage Workforce, 1229-1576. *Sustainability*, 11 (1): 1-26.
- LEFEBVRE, H. (2013 [1974]): *La producción del espacio*. Capitán Swing, Madrid.
- LÓPEZ BONET, J. F. (2003): Els nuclis urbans a la part forana en el repoblament de Mallorca (s. XIII-XIV). In: CLARAMUNT, S. (coord.), *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII*. Vol. 3: 461-496. Publicacions Universitat de Barcelona, Barcelona.
- LÓPEZ, I. i RODRÍGUEZ, E. (2010): *Fin de ciclo. Financiarización, territorio y sociedad de propietarios en la onda larga del capitalismo hispano (1959-2010)*. Traficantes de Sueños, Madrid.
- MANERA, C. (2001): *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*. Lleonard Muntaner Editor, Palma.
- MARX, K. (1998 [1867]): *El capital*. Siglo XXI, México-Madrid, tom 1.
- MORRO, G. (2020): *Les revoltes populars a Mallorca. El conflicte de 1391. Forans contra ciutadans (1450-1453). La Germania (1521-1523)*. Lleonard Muntaner Editor, Palma. 164 pp.
- MUÑOZ, A. (2014): Una introducción a la historia de la emigración española en la República Federal de Alemania (1960-1980). *IBEROAMERICANA. América Latina - España - Portugal*, 12 (46): 23-42.
- MURRAY, I. (2015): *Capitalismo y turismo en España. Del "milagro económico" a la "gran crisis"*. Alba Sud, Barcelona. 313 pp.
- PARCK, S. D. (2009 [2006]): *La invasión pacífica. Los turistas y la España de Franco*. Tuner Publicaciones, Madrid. 343 pp.

- PRADOS, L. (2017): *Spanish Economic Growth, 1850-2015*. Palgrave Macmillan, London. 393 pp.
- QUADRADO, J. M. (1986 [1895]): *Forenses y Ciudadanos*. Govern Balears/Miquel Font editor, Palma.
- ROSSELLÓ, V. M. (2013): La serra de Tramuntana de Mallorca. Paisatge físic i cultural. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 76: 215-230.
- ROSSELLÓ, V. M. i BÄR, W. F. (2015): *Joan B. Binimelis, Vicenç Mut i els mapes murals de Mallorca (segles XVII-XVIII)*. Universitat de València/Institut d'Estudis Catalans, València. 193 pp.
- RULLAN, O. (2002): *La construcción territorial de Mallorca*. Editorial Moll, Palma. 435 pp.
- RULLAN, O. (2019): Islas globales y paisajes culturales postmodernos en las Islas Baleares. In: TRILLO, J. M. i LOIS, R. C. (eds.), *Paisaxes nacionals no mundo global*: 18-43. Universidade de Santiago de Compostela, Grupo de Análise Territorial (ANTE), Santiago de Compostela.
- SASTRE ALBERTÍ, A. (1995): *Mercat turístic balear*. Institut d'Estudis Baleàrics, Palma. 144 pp.
- SASTRE JIMÉNEZ, L. (2002): Simultaneidad e interdependencia entre los flujos de ingresos por turismo e inversión extranjera en inmuebles en España. *Información Comercial Española, ICE: Revista de economía*, 802: 129-140.
- TELLO, E., JOVER, G., MURRAY, I., FULLANA, O. i SOTO, R. (2018): From Feudal Colonization to Agrarian Capitalism in Mallorca: Peasant Endurance under the Rise and Fall of Large Estates (1229-1900). *Journal of Agrarian Change*, (48), 483-516.
- YRIGOY, I. (2019): (De) construyendo el vinculo entre hoteles y finanzas desde la economía política del turismo. In: CAÑADA, E. i MURRAY, I. (Eds.), *Turistización global. Perspectivas críticas en turismo*: 225-239, Barcelona, Ed. Icaria.

Data recepció: 04.06.21

Data revisió: 15.06.21

Revisió acceptada: 23.07.21